

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 3, Number 301 (2015)

Poetics works of Oralkhan Bokey**Rakhatova M.S.**

Kazakh national pedagogical university Abai, Almaty, Kazakhstan

Key words: kazakh prose, writer, work, poetics, feature, skill, world image, human life.**Abstract:** In this article says about famous writer, publicist, dramatist Oralkhan Bokey which will be considered his poetics of work and features. The author tries to show his writing skills by giving examples from the writers works. In article says about the problem of harmony between nature and human, mystical and philosophical view of works.*ӘЖК 821.512.122-31 (092)***ОРАЛХАН БӨКЕЙ
ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ПОЭТИКАСЫ****М.С. Рахатова**Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан**Тірек сөздер:** қазақ прозасы, жазушы, шығарма, поэтика, ерекшелік, шеберлік, әлем бейнесі, адами болмыс**Аннотация:** Мақалада танымал жазушы, публицист, драматург Оралхан Бөкей шығармаларының поэтикасы мен ерекшелігі қарастырылған. Автор жазушының өз шығармаларынан мысалдар келтіре отырып, жазушылық шеберлігін барынша аша білуге тырысқан. Мақалада жазушы шығармаларындағы табиғат пен адам арасындағы өзара үндестік мәселесі, мифтік, фольклорлық көріністер жайлы айтылған.

XX ғасырдың 70-жылдары қазақ прозасында әдебиет жанрларының бірі – повесть қарқынды түрде дамыды. Бұл тұста көркем сөз шеберлерінің әрқайсысы әдебиет әлеміне өзіндік тың тақырыбы мен өзіндік ерекшелігін ала келді. Көркем сөз шеберлерінің көтерген тың тақырыптары мен келелі мәселелері, өзіндік кейіпкерлері мен көркем ойлауы шығармашылық толысудың бейнесі іспеттес.

Әлем бейнесі мен адамды танудағы өзіндік ерекшелік қара сөздің хас шебері – Оралхан Бөкей прозасының басты айырмашылығы болып табылады.

Бүгінде біз қазақ прозасында әлем бейнесі мен адами болмысты тануда О.Бөкей ешкімге ұқсамайтын өзіндік қолтаңба қалдырды деп нық сеніммен айта аламыз. Себебі жазушының қандай да бір шығармасын алсақ та, олардың өн бойынан О.Бөкейдің өзіне ғана тән жазушылық шеберлігі бірден сезіледі.

Бойында ұлттық бейнесі айқын аңғарылатын, жандүниесі ерекше еңбекке құмар, еңбекті жаны сүйетін жандар жазушы шығармаларының басты кейіпкерлері болып табылады. Сонымен қатар жазушыға тән келесі бір басты ерекшелік – табиғат пен адамның егіз ұғым ретінде бейнеленуі. Бұл ретте жазушының өз сөзімен айтар болсақ, «Дала! Адам! Егіз ұғым. Бір-ақ ұғым. Құба жонында сағым жатқан, шын-құздарына қақ қатып, шыт-шыт айрылған сортаң мен шөлейтінің жал-жал құм төбелі бедері, арындай аққан өзен, үдете соққан дауыл мен жел; қалың қарағайлы барағы орман тоғай; жүгірген аң, ұшқан құс...Сыбай атты жолаушы: Дала мен Адам. Қазақ сахарасы – қазақ халқы. Біздің тарих осы екеуінен жасалды. Тарих бетін парақтап, кейінгі ұрпаққа мирасқа елдік қасиетін, ерлік намыс-жігерін, қаны мен тілін қалдырған бабаларымыздың бейнесі әмісе биіктен көрінеді» [1, 162]. Жазушы табиғат пен адамның бір-бірімен өзара үндестігі жайлы осылайша пікір таныта келе, дала төсінде адам қолының да салған таңбасы бар екендігі турасында былай дейді: «...Дала! Адам! Дала төсінде Адам қолының бедері бар, адам салған таңба бар. Даланың нағыз халықтық екендігін баршаға

паш ететін де сол – қолтаңба. Ол қолтаңба: мазарлар мен мұнаралар, мешіттер мен ғимараттар, төбе-төбе боп қалған шаһарлардың жұрнақтары. Біздің дала қазақтың құба жоны мұндай ата аманаттарына бай екен. Батудың қанды жорығы, небір дауылды да нөсерлі жылдар бабаларымыздың рухындай мәңгілік ескерткіштерін жоқ ете алмады. Қайта халайық жүрегінде маздап тұр. Ендеше шалқар сахарамыздағы бүгінгі таңда еңсе көтерген сәулетті қалалар мен мұнаралар жанында тұрған көненің – архитектуралық ескерткіштер олардың көркіне көлеңке түсірмесе керек. Қайта кейінгі ұрпақтың заңды мақтанышына айналмақ» [1, 167]. Жазушының бұл пікірінен біз табиғатта адамның да өз қолтаңбасы болатындығын және олардың болашақ ұрпақ үшін зор мақтаныш екендігін аңғарамыз.

О. Бөкей өз туындыларында туып-өскен өңірі мен балалық шағы өткен ғажап мекен – өр Алтайдың сұлу табиғаты мен сол өңірді мекендейтін тұрғындардың күнделікті тыныс-тіршілігін, олардың қуаныш-қасіреттерін, бойларындағы адами асыл қасиеттері мен құндылықтарын айшықты сөзбен бейнелей отырып, жалпыадами маңыздылық дәрежесіне көтере білген. Мәселен, жазушы «Қар қызы» повесінде қаһарлы қыс бейнесін келесідей сөз өрнектерімен оқырман қауымға жеткізе білген: «Айнала аппақ қар: ақ түтек боран, сендей сірестіріп қасаттап тастаған ақсіреу кіреуке: қарасаң көз қарықтыратын шаңқан бел-белестер әлдеқайда...Алысқа бірін-бірі қуа жарысады: ербең етер тіршіліксіз салқын бедірейген қарлы адырлар ұлы өмір шуылынан бейхабар – айқара жамылған ақшағи көрпесін бұйығы бүркенеді; табиғаттың күні кешелер ғана маздаған тіршілігіне мекен-жай болған жазира жоталар өлім тыныштығына бой алдырған да, дүниенің бар қызығынан әбден жалыққан құмарпаз адамның жалқы сөт талықсып кетерін еске салғандай болады; күн таласа шыққанда осына қайғы жұтып, қар тұтқында жатқан бейкүнә аязды аймақ мың-миллион күміс ұшқындарын сәулелендіріп, тоғыз қабат торқа астында қалтыраған Жер-Ананың ертең туар базарлы шағының үміт отындай жарқырайтын; бүгін аспанды саңылаусыз тұтастыра жауып тұрған қарлы жота-қыраттардың осы сұлулығын қызғанғандай, тартып алып талақ тастапты; көкжиек жоқ; аспан да, байтақ өңір де ақ сұр; жер жоқ, бір өңкей боп суытып, жүрек мұздатар сұмпайы қар; еріксіз жалықтырады, еріксіз жалғызсыратады, жүз жылға бір-ақ қартайтып кеткендей қажытады, құлазыған осына бір түске, бір мінезге қарап тұрып, көңілінді аяныштың аязы буып, ботадай боздап жылағың келеді; ботадай боздап жылап тұрып, жаратылыстың осыншалық қатыгездігіне налығандай әлемдегі бүкіл жақсылық пен жамандық атаулыдан безінесің; ақша қардың ортасында мендей қарайып тұрған жалғыз трактор – аппақ дастарқанның үстінде жорғалаған қоңыздан-ақ қауқарсыз» [2, 139-140]. Бұл үзіндіден оқырманның көз алдына қаһарлы қыс бейнесі еріксіз елестейтіні анық.

Оралхан Бөкей шығармаларынан адам жанының жалғыздығын, адамның өзі өмір сүріп отырған қоғамнан алшақтап, жырақта өмір кешкісі келетіндігін де байқауға болады. Жазушының «Қар қызы» повесінің басты кейіпкерлерінің бірі Қоңқайдың келесі сөздері соның дәлелі. «Адамдар мінезіне мен де қайранмын, шырақ! Солардан, ұлардай шулаған адамдардан қанша жан ұшыра қашсаң да, қыр соңына түсіп тауып алады. Тып-тыныш оңаша өміріңнің айдынына тас лақтырады. Мен – өзіммін, басқа емеспін, ендеше, өзімше өмір сүріп, өз мекенімді, яғни өз мемлекетімді құрғым келеді. Мынау қараша үй – менің кішкентай ғана, қарлығаштың ұясындай мемлекетім, қара басымның жалғыз еркіндігі...Сол қарлығаштың ұясындай мекенімнің қауіпсіздігін көзімнің қарашығындай күзетіп, суверенитетін сақтау үшін елу жыл алысқанмен – алыстым, атысқанмен – атыстым. Бұл – менің жанымның, рухымның, жүрегімнің, тіпті бүкіл бостандығымның Отаны. Ал сол тигімдей мемлекет, от жаққан отанымның шекара – табалдырығын бұзғандарға қасық қаным қалғанша аямаймын, майдандасамын» [2, 163-164]. Жазушы повестің басты кейіпкері Қоңқайдың шағын да болса өз мемлекетінің бар екендігін және сол өз ұясын қорғау үшін оның кіммен болса да, жан аянбай күресетіндігін баса айтады.

Жазушы шығармаларының басты кейіпкерлері: шопандар, жылқышылар, механизаторлар, орманшылар, ересектер мен жастар. Бұл адамдардың барлығының бойынан ұлттық болмыс бірден аңғарылады. Жазушы кейіпкерлерінің барлығы, мейлі ол ер адам болсын немесе әйел адам болсын, мейлі жас, мейлі кәрі адам болсын, барлығы ғалам-жұмбақтың, адам-жұмбақтың сырын ашуға талпынады.

О.Бөкей прозасының келесі бір ерекшелігі оның шығармаларының барлық кейіпкерлерінің табиғатқа деген ортақ көзқарасы, табиғатқа деген жақындығы мен табиғат пен адамның өзара үндестігі болып табылады. Жазушы жоғарыда аталған «Қар қызы» повесінде қыстың аязды күні шөп алып келуге шыққан үш жігіт – Нұржан, Бақытжан, Аманжан бейнелерін «аппақ қардың үстіндегі көктемгідей жапырағын жайған әлі жас, әлі арманшыл әрі күнәсіз көк өрім үш қайыңға» теңесе, олардың «әрқайсысының жүрегінен сағыныш, өкініштің белгісіз, бұдан бұрын еш жерде, ешқашан айтылмаған мұңлы да сырлы әнінің қалтырап барып, сыңси айтылуын – сол ақша қардың үстіндегі ақ қайыңның

сұп-суық жел тербегенде шыдай алмай жылауы шығар» деген пікір танытады. Бұл мысалдардан біз жазушы шығармаларындағы табиғат пен адамның арасындағы үндестікті, адам бейнесін табиғатпен байланыстыра суреттеу шеберлігін жіті аңғарамыз. Бұл ретте ғалым Ж.А. Жақыпов өзінің «Көркем сөз мәдениетінің үлгісі (О.Бөкейдің «Атау кере» повесі мысалында)» атты мақаласында О.Бөкейдің оқырманды тылсымға ендіру үшін параллелизм құбылысын, кейіптеуді жиі пайдаланатындығын, жазушы прозасында адамның табиғатпен астастырыла қаралатындығын, одан тысқары қаралған күннің өзінде оны адам мен табиғаттағы жатсыну құбылысы ретінде көрініс беретіндігін айта келіп, мынадай мысал келтіреді: «Бұл шақта таудың ұшар басындағы ұшпа бұлт етекке қарай жөнкіле көшіп, аяқ астынан жел тұрды. Жапырақ жайған ағаш басы арпалыса суылдап, сабалақ жүнді бірді-екілі ешкі қора-қораның ығына қарай тырағайлап барады. Желіккен желмен бірге жарыса түскен жанбырдың хабаршы тамшылары жетіп, әлгінде ғана будақтай көтерілген қара жолдың шаңын жерге шегелей бастаған. Қара бурадай құтырына жөнкілген бұлт бір-бірінен жерігендей үрке орналасқан бытыраңқы үйлердің жиналмай қалған кірін желпілдетіп албастыдай апай-топайын шығарды. Тамшының арты бұжыр-бұжыр бұршаққа айналып, тақтай шатыр, қаңылтыр пештерді таңқылдатып, төбенді оярдай пәрменмен сабалаған, барабандап бастаған бұршақ қара қошқыл бұлттың құсығындай, далада жүрген тіршілік иесін бұрыш-бұрышқа, ықтасын-қуысқа қуалап тықты. Жер беті аппақ маржанға бөгіп, Алтайдың алты айрығынан саулап бұлақ ақты. Бұлақтың іші толған – ақ моншақ, әрі суық әрі сұлу көрініске есік-терезеден сығалай маз балалардың кейбір шыдамсыздары жалаң аяқ, жалаң бас далаға шапқылап шығып, шекесін ісіріп қайта оралады. Ең ғажабы, дәл сол күні – бір жағы ақ, бір жағы қызыл бұршақ жауды» [3, 13].

Жазушы шығармаларының ерекшелігі танылар келесі бір тұс – оның шығармаларында мифтік, фольклорлық сарындардың жиі орын алуы. Бұған «Қар қызы» повесіндегі Қар қызының бейнесі, «Мұзтау» повесіндегі Асан шалдың бейнесі нақты дәлел бола алады.

Жазушының «Қар қызы» повесінің сюжеттік желісі қыстың қарлы боранында шөп алып келу үшін үш тракторшы жігіттің жолға шығуына құрылған. Шығарма арқауы – Қар қызы жайлы ел арасына кенінен тараған аңыз. Үш жігіттің бірі – Нұржан жолға шығар алдында түсінде ме әлде өнінде ме, белгісіз Қар қызын көреді. Қар қызы Нұржанға келіп, «Нұржан, сен кет бұл ауылдан, мүлдем кет, мәңгілікке кет...бұл жерде адамдар көбейіп барады...саған еркіндік жоқ...Еркін өмір жоқ...Кеністікке кет...ер менің сонымнан...ер» дейді [2,139]. Сол мезетте Нұржанның құлағына алыстан Қар қызының боздап салған әні келеді. Үш жігіттің ішіндегі ең мықтысы осы Нұржан болғандықтан, Қар қызы тек соған ғана көрінеді. Қоңқай шал Нұржанды алғаш көргенде, «үш жігіттің ішіндегі ең қауіптісі – Нұржан» деген ой түйеді. Нұржан шалдың әңгімесін тыңдағаннан кейін ол «...бәлкім, шалдың Қар қызы деп сандырақтап жүргені жалғыздыққа шыдай алмай күйіп-жанған соң, жалаң аяқ, жалаң бас, аппақ іш көйлегімен далаға атып шығып, тізеден қар кешіп, алаулаған ыстық жалынын мұздатып, ән салатын өз қызы – Алмажан шығар...Ол да мүмкін; бұл әлемде мүмкін емес нәрсе бар ма, тәйірі» [2, 234]. Одан әрі оқиға желісі Нұржан мен Алмажан арасындағы өзара диалогке құрылған.

Жалпы, Оралхан Бөкей прозасында мифтік, философиялық сарын басым болып келеді. Жазушының әрбір шығармасынан біз уақыт жайлы өзіндік ой-тұжырымын немесе адамзат пен әлемді сөз еткенде, уақытты сөз етпей кете алмайтындығын байқаймыз.

О.Бөкейдің әрбір шығармасы – жазушының өзінің туып-өскен жеріне деген ыстық ықыласы мен шексіз махаббатынан өрілген сөз өрнектері. Жазушы прозасы жақсылық пен жамандықты тануға, олардың ара жігін ажырата білуге, табиғаттың тылсым күштерінің сырын тани білуге құрылған. О.Бөкей шығармаларына туған жерге, туған елге деген кіршіксіз махаббат, табиғат пен адамзат арасындағы үйлесім, рухани тазалық, өзі өмір сүрген заман мен замандастар бейнесі, адамдардың бойындағы жан сұлулығы мен адами ізгі қасиеттер, жалғыздық, өткен мен бүгінгі күннің арасындағы сабақтастықты басты арқау етеді.

Оралхан Бөкей шығармалары қазақ әдебиетінің озық үлгілерінің бірі болғандықтан, болашақта жазушы шығармалары одан әрі тереңірек зерттеледі деп сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Бөкей Оралхан. Б78 Шығармалары. Очерктер, публицистикалық мақалалар. – Алматы: «Ел-шежіре», – 2013 Т.7. – 384 б.

[2] Бөкей О. Қар қызы: хикаяттар/Құраст.Р. Мәженқызы. – Алматы: Раритет, 2008. – 280 б. – «Алтын қор» кітапханасы»

[3] Жақыпов Ж.А. Көркем сөз мәдениетінің үлгісі (О.Бөкейдің «Атау кере» повесінің мысалында)//Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №2 (70)/2013 ж. – 10-15-бб.

- [4] Бокей О. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Бірінші том. Повестер. – Алматы: Жазушы, 1994. – 496 б.
[5] Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна». ЖШС, 2005. – 576 б.

Поэтика произведений Оралхана Бокей

Рахатова М.С.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: казахская проза, писатель, произведение, поэтика, особенность, мастерство, образ мира, человеческое бытие

Аннотация: В статье рассматривается поэтика и особенности произведений известного писателя, публициста, драматурга Оралхана Бокей. Автор приведя примеры из произведений писателя как можно более старается раскрыть мастерство писателя. В статье говорится о проблеме гармонии между природой и человеком, о мифических, философских картинах в произведениях писателя.